

ГІГІЄНІЧНА ОЦІНКА УМОВ НАВЧАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ТА МІСЦЕВИХ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ТА ПІДЛІТКІВ НА ПОЧАТКУ ВІЙНИ

Даниленко Г. М.¹, Страшок Л. А.^{1,2}, Сидоренко Т. П.¹, Ісакова М. Ю.^{1,2}, Завеля Е. М.^{1,2}, Водолажський М. Л.¹

1 – ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН України», м. Харків, Україна

2 – Харківський національний медичний університет, Україна

name@dom.edu.ua

Представлено гігієнічну характеристику умов навчання внутрішньо переміщених та місцевих дітей шкільного віку і підлітків в умовах впливу воєнних дій та пов'язаних з міграцією негативних чинників. Визначено погіршення гігієнічних умов навчання підлітків дистанційно у режимі реального часу через проблеми організації навчальної діяльності із використанням сучасних гаджетів. Внутрішньо переміщені діти шкільного віку та підлітки частіше, у порівнянні з місцевими мешканцями, визнавали погіршення якості харчування, а також стану здоров'я як фізичного так і психоемоційного.

Ключові слова: підлітки, гігієнічні умови навчання, дистанційна освіта, внутрішньо переміщені особи

HYGIENIC ASSESSMENT OF LEARNING CONDITIONS OF INTERNALLY DISPLACED AND LOCAL SCHOOL-AGE CHILDREN AND ADOLESCENTS AT THE BEGINNING OF THE WAR

Danylenko G. M.¹, Strashok L. A.^{1,2}, Sydorenko T. P.¹, Isakova M. Yu.^{1,2}, Zavelya E. M.^{1,2}, Vodolazhskiy M. L.¹

1 – SI «Institute of Children and Adolescents Health Care of the NAMS of Ukraine»

2 – Kharkiv National Medical University

The hygienic characteristic of learning conditions of internally displaced and local children of school age and adolescents under the influence of hostilities and migration-related negative factors is presented. The deterioration of hygienic conditions for teaching adolescents remotely in real time due to the problems of organizing educational activities using modern gadgets has been determined. Internally displaced children of school age and adolescents more often, in comparison with local residents, recognized a deterioration in the quality of nutrition, as well as health conditions both physical and psycho-emotional

Keywords: adolescents, hygienic learning conditions, distance education, internally displaced persons

АКТУАЛЬНІСТЬ

Воєнна агресія Росії в Україні призвела до значних втрат у освітньому середовищі. За офіційними повідомленнями від початку повномасштабного вторгнення в Україні постраждало 1611 заклади освіти, а 161 було повністю зруйновано. За даними ЮНІСЕФ 1,8 мільйона дітей виїхали з України, а 2,5 мільйона стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) в Україні. За свідченням міністра освіти і науки, з України виїхало 23 тисячі українських педагогів. Разом з тим вже з середини березня 2022 р. почало відновлюватися навчання там, де це дозволяла безпечна ситуація. Наразі навчання у школах та ВНЗ відбувається переважно дистанційно. За даними МОН, до навчання повернулися 3,6 мільйона дітей [1].

Важливо відзначити, що в Україні протягом року воєнного вторгнення проведено декілька масштабних соціально значущих опитувань батьків, дітей

шкільного віку, підлітків щодо актуальних проблем проведення освітнього процесу та впливу воєнних дій на їх психоемоційний стан [2–5]. Особливого занепокоєння викликають питання гігієнічного супроводу навчання та способу життя не тільки для внутрішньо переміщених дітей шкільного віку та підлітків, але і тих, хто нікуди не виїжджав. Разом з тим у літературі відсутні данні про гігієнічні аспекти організації навчання саме на початку війни як для внутрішньо переміщених (ВП), так і місцевих дітей шкільного віку та підлітків з урахуванням гендерних особливостей. Такі данні є вкрай важливими для моніторингу психоемоційного стану і обґрунтування стратегії та тактики програм медико-соціальної і психологічної допомоги постраждалим контингентам дитячого і підліткового населення від воєнної агресії. ЮНІСЕФ попереджає: війна в Україні ставить покоління дітей на межу існування [6].

Вищевикладене обумовило проведення

онлайн-опитування внутрішньо переміщених та місцевих дітей шкільного віку і підлітків щодо впливу воєнних дій в країні на початку війни не тільки на психологічний та психоемоційний стан, але й на гігієнічні аспекти організації їх навчання та способів їх життя з урахуванням гендерних особливостей.

Анкетування здійснено Державною установою «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків Національної академії медичних наук України (ДУ «ІОЗДП НАМН») спільно з департаментом освіти і науки Львівської ОВА у травні 2023 р.

Мета дослідження полягає у гігієнічній оцінці навчального процесу для внутрішньо переміщених дітей шкільного віку і підлітків та місцевих мешканців та способу їх життя на початку воєнних дій.

ОБ'ЄКТ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У м. Львів та Львівській області в травні 2022 р. було проведено анонімне онлайн анкетування 5161 дітей шкільного віку та підлітків 10–18 років, з яких 1017 — внутрішньо переміщені особи (369 хлопців,

648 дівчат), та 4144 місцеві мешканці (ММ) — мешканці м. Львів та Львівської області (1651 хлопець, 2493 дівчинки). Анкету розроблено виконавцями науково-дослідної роботи «Вивчити вікові та статеві особливості предикторів трансформації поведінкових чинників ризику для здоров'я підлітків в умовах війни».

Опитувальник спирався на «Методику оцінки інформаційної значущості медико-соціальних факторів, які впливають на здоров'яорієнтовану поведінку школярів» [7], яку було адаптовано до сучасних умов воєнного стану в країні. Він містив наступні блоки питань: психоемоційний стан, оцінка власного здоров'я, звернення до лікаря та психолога за медичною та психологічною допомогою, гігієнічні умови навчання, дотримання правил здорового способу життя та ін.

Структура респондентів за місцем проживання та статтю у час опитування представлено у наступній табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл дітей шкільного віку та підлітків за місцем проживання на час онлайн опитування (% ± m)

Показники	Підлітки ВПО			Підлітки місцеві		
	в цілому	хлопці	дівчата	в цілому	хлопці	дівчата
У великому місті	33,5 ± 1,5	34,1 ± 2,5	33,2 ± 1,9	15,8 ± 0,6	14,8 ± 0,9	16,4 ± 0,7
У малому місті	29,1 ± 1,4	28,2 ± 2,3	29,6 ± 1,8	24,7 ± 0,7	25,8 ± 1,1	23,9 ± 0,9
У смт	6,9 ± 0,8	7 ± 1,3	6,8 ± 1	7,7 ± 0,4	8,1 ± 0,7	7,5 ± 0,5
У селі	30,5 ± 1,4	30,6 ± 2,4	30,4 ± 1,8	51,9 ± 0,8	51,3 ± 1,2	52,2 ± 1

Для аналізу відповідей респондентів використовувалися традиційні математико-статистичні методи. Статистична обробка результатів проводилась з використанням пакетів прикладних програм Microsoft Excel. Математична обробка проводилась за допомогою непараметричних методів статистики з використанням сертифікованої програми комплексу «SPSS Statistics 17.0».

ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

За аналізом відповідей респондентів на початку воєнної агресії найбільш вагомими чинниками, що травмують та погіршують психоемоційний стан для внутрішньо переміщених дітей шкільного віку та підлітків стали: розлука з рідними, переїзд, обстріли та бомбардування. У меншій мірі опитувані відзначали негативний вплив на їх здоров'я такі чинники, як втрата житла, тривале перебування в холодному приміщенні (бомбосховищах), голод та відсутність води, у місцевих респондентів ці події відбувались значно менш. Дівчата ВПО ці події відчували гостріше (табл. 2).

Безумовно, ці стресори можуть не тільки призводити до вагомого психологічного тиску, та ще, як наслідок, впливати на гігієнічні умови та спосіб життя в воєнний час.

Відповіді на питання щодо оцінки власного здоров'я представлено у табл. 3. Переважна більшість дітей шкільного віку і підлітків відповіли, що вони вважають себе здоровими, а саме: серед опитуваних ВПО — (65,1 ± 1,5)%; серед місцевих (73,6 ± 0,7)%; відповідно серед хлопців — (74,3 ± 2,3)% та (80,9 ± 1,0)%; відповідно серед дівчат — (59,9 ± 1,9)% та (68,9 ± 0,9)%. Не мали хронічних захворювань (77,7 ± 1,3)% ВПО та (81,2 ± 0,6)% місцевих мешканців без суттєвих гендерних відмінностей за даними анкетування.

Незважаючи на воєнні дії, майже половина батьків змогла організувати окрему кімнату для навчання своїх дітей, тобто у (49,1 ± 1,6)% внутрішньо переміщених дітей шкільного віку та підлітків та у (59,6 ± 0,8)% місцевих мешканців була окрема кімната для занять, без суттєвих гендерних відмінностей. У (28,3 ± 1,4)% ВПО та (25,7 ± 0,7)% місцевих підлітків було постійне місце для занять. Разом с

Таблиця 2

Питома вага підлітків, які під час військових дій були свідком або учасником травмуючих подій, (% ± m)

Показники	Підлітки ВПО		
	в цілому	хлопці	дівчата
Розлука з рідними та близькими	53,9 ± 1,6	43,9 ± 2,6	59,6 ± 1,9
Смерть рідних або близьких	5,8 ± 0,7	4,6 ± 1,1	6,5 ± 1
Фізичне або сексуальне насильство	0,9 ± 0,3	1,1 ± 0,5	0,8 ± 0,3
Втрата житла	3,6 ± 0,6	4,1 ± 1	3,4 ± 0,7
Тривале перебування у холодному приміщенні	11,4 ± 1	9,2 ± 1,5	12,7 ± 1,3
Переїзд у інший регіон України	17,5 ± 1,2	15,7 ± 1,9	18,5 ± 1,5
Переїзд за кордон	54,5 ± 1,6	50,9 ± 2,6	56,5 ± 1,9
Окупація	4,5 ± 0,7	3,8 ± 1	4,9 ± 0,9
Смерть людей внаслідок обстрілів	3,2 ± 0,6	3,3 ± 0,9	3,2 ± 0,7
Обстріли та бомбардування	21,3 ± 1,3	22 ± 2,2	21 ± 1,6
Голод та відсутність води	2,6 ± 0,5	1,9 ± 0,7	2,9 ± 0,7
Нічого з переліченого	16,2 ± 1,2	20,3 ± 2,1	13,9 ± 1,4

Таблиця 3

Розподіл підлітків в залежності від оцінки власного здоров'я, (% ± m)

Показники	Підлітки ВПО			Підлітки місцеві		
	в цілому	хлопці	дівчата	в цілому	хлопці	дівчата
Здоровий(-ва)	65,1 ± 1,5	74,3 ± 2,3	59,9 ± 1,9	73,6 ± 0,7	80,9 ± 1,0	68,9 ± 0,9
Скоріше здоровий(ва), ніж хворий(ра)	29,5 ± 1,4	22,5 ± 2,2	33,5 ± 1,9	23,1 ± 0,7	16,9 ± 0,9	27,2 ± 0,9
Скоріше хворий(ра), ніж здоровий(ва)	4,2 ± 0,6	1,9 ± 0,7	5,6 ± 0,9	2,4 ± 0,2	1,8 ± 0,3	2,8 ± 0,3
Хворий(ра)	1,2 ± 0,3	1,4 ± 0,6	1,1 ± 0,4	0,8 ± 0,1	0,5 ± 0,2	1 ± 0,2

тим, майже п'ята частина опитуваних ВПО та десята частина місцевих мешканців не мали особистого місця на час проведення занять.

Основним пристроями, які найчастіше використовували респонденти (без суттєвих розбіжностей від міста проживання та гендерних особливостей) для онлайн навчання, були смартфон (для ВПО (94,3 ± 0,7)% та для ММ (92,6 ± 0,4)%, ноутбук — для ВПО (50,7 ± 1,6)%, для ММ (58,9 ± 0,8)%, значно рідше — планшет для ВПО (19,4 ± 1,2)%, для ММ (16,6 ± 0,6)%. Як допоміжні засоби внутрішньо переміщені діти та підлітки у більшості (82,0 ± 1,2)% використовували лише зошити, а місцеві підлітки, крім зошитів (88,0 ± 1,2)%, ще й підручники (83,0 ± 1,2)%.

Дистанційна форма навчання (уроки онлайн у певній школі) була основною як для внутрішньо переміщених (82,1 ± 1,2)% так і місцевих (77,8 ± 0,6)% дітей шкільного віку та підлітків. Також викорис-

товувалось дистанційне навчання в асинхронному режимі (ВПО — (22,3 ± 1)%, ММ — (24,1 ± 0,7)%, відвідували школу ВПО — (7,2 ± 0,8)% та ММ — (10,4 ± 0,5)%. (табл. 4).

Навчальна успішність відмічалась як переважно «добре» у (27,0 ± 1,4)% внутрішньо переміщених дітей та підлітків та у (30,0 ± 0,7)% місцевих, при цьому частка дівчат з доброю успішністю була вищою у порівнянні з хлопцями (табл. 5).

На запитання про зміни у стані фізичного здоров'я протягом трьох місяців війни (52,5 ± 1,6)% ВПО та (63,1 ± 0,7)% місцевих дітей шкільного віку та підлітків відповіли «залишався незмінним», погіршився у (18,2 ± 1,2)% ВПО та у (10 ± 0,5)% ММ, (у хлопців ВПО — (19 ± 0,2)% та ММ (10 ± 0,5)%; у дівчат ВПО — (37,8 ± 1,9)% та у ММ (25,6 ± 0,9)% ММ. Тобто негативні зміни у стані здоров'я дівчат як переселенок, так і місцевих були значно більшими.

Таблиця 4

Розподіл підлітків в залежності від оцінки власного здоров'я, (% ± m)

Показники	Підлітки ВПО			Підлітки місцеві		
	в цілому	хлопці	дівчата	в цілому	хлопці	дівчата
Ходите до школи	7,2 ± 0,8	6,5 ± 1,3	7,6 ± 1	10,4 ± 0,5	11 ± 0,8	10,1 ± 0,6
Всеукраїнська школа онлайн	11,9 ± 1	15,2 ± 1,9	10 ± 1,2	13,2 ± 0,5	13,9 ± 0,9	12,8 ± 0,7
Уроки онлайн, що проводяться у певній школі	82,1 ± 1,2	79,4 ± 2,1	83,6 ± 1,5	77,8 ± 0,6	74,5 ± 1,1	79,9 ± 0,8
Дистанційне навчання в асинхронному режимі	22,3 ± 1,3	24,7 ± 2,2	21 ± 1,6	24,1 ± 0,7	24,2 ± 1,1	24,1 ± 0,9
Завдання для самостійної роботи у соціальних мережах	25,2 ± 1,4	24,4 ± 2,2	25,6 ± 1,7	25,4 ± 0,7	22,8 ± 1	27,1 ± 0,9
Індивідуальне навчання на постійній основі	2,3 ± 0,5	2,7 ± 0,8	2 ± 0,6	2,1 ± 0,2	3,1 ± 0,4	1,4 ± 0,2
Заняття з репетитором (онлайн, очно)	13,4 ± 1,1	10,3 ± 1,6	15,1 ± 1,4	10,3 ± 0,5	7 ± 0,6	12,4 ± 0,7
Займаєтесь самостійно	9,7 ± 0,9	7,9 ± 1,4	10,8 ± 1,2	9,1 ± 0,4	7,8 ± 0,7	9,9 ± 0,6
Не навчаєтесь	1,5 ± 0,4	1,6 ± 0,7	1,4 ± 0,5	1,1 ± 0,2	1,5 ± 0,3	0,9 ± 0,2
Інше	3,9 ± 0,6	4,3 ± 1,1	3,7 ± 0,7	3 ± 0,3	3,1 ± 0,4	3 ± 0,3

Таблиця 5

Частка підлітків у залежності від навчальної успішності, (% ± m)

Показники	Підлітки ВПО			Підлітки місцеві		
	в цілому	хлопці	дівчата	в цілому	хлопці	дівчата
Переважно на «відмінно»	8,8 ± 0,9	21,7 ± 2,1	8 ± 1,1	9,2 ± 0,4	21 ± 1	8,7 ± 0,6
«Відмінно» та «добре»	23,5 ± 1,3	56,1 ± 2,6	50,5 ± 2	24,2 ± 0,7	64,2 ± 1,2	62,4 ± 1
Переважно «добре»	27 ± 1,4	12,2 ± 1,7	21,6 ± 1,6	29,9 ± 0,7	6,4 ± 0,6	12,4 ± 0,7
«Добре» та «задовільно»	20,2 ± 1,3	10 ± 1,6	19,9 ± 1,6	18,2 ± 0,6	8,4 ± 0,7	16,5 ± 0,7
Переважно «задовільно»	9,4 ± 0,9	0 ± 0	0 ± 0	8,4 ± 0,4	0 ± 0	0 ± 0
Вчуся «задовільно», але часто має «незадовільно»	11,1 ± 1	0 ± 0	0 ± 0	10 ± 0,5	0 ± 0	0 ± 0
Вчуся «задовільно», але часто має «незадовільно»						

На аналогічне питання про зміни у психічному стані отримано наступні відповіді: залишився незмінним у (44,1 ± 1,6)% переселенців та у (56,1 ± 0,8)% місцевих мешканців; погіршився у (31 ± 1,5)% ВПО та у (20 ± 0,6)% ММ, (у хлопців ВПО – (24,1 ± 2,2)%, ММ – (23,4 ± 1)%; у дівчат ВПО – (32,2 ± 1,6)%, ММ (28,2 ± 0,9)%. Тобто як у третини дітей і підлітків ВПО так і у кожного п'ятого місцевого мешканця

без суттєвих гендерних відмінностей психологічний стан погіршився.

Стосовно гігієнічних аспектів організації життя в умовах воєнного стану на початку війни отримано наступні данні. Майже всі опитані підлітки відзначали, що в них було достатньо води для особистої гігієни, прання та прибирання (відповідно в цілому (98,4 ± 0,4)%. ВПО та (99,3 ± 0,1)% ММ). Також доступ

чистої і безпечної питної води без обмежень мали відповідно (93,2 ± 0,9)% ВПО та (95,4 ± 0,3)% ММ.

За результатами опитування кількість прийомів їжі, порівняно з харчуванням до війни, у дітей шкільного віку та підлітків не змінилась у (66,6 ± 1,6)% внутрішньо переміщених осіб і у (80,5 ± 0,6)% місцевих. А ось якість харчування більше ніж у половині ВПО погіршилась, це відзначили (54,5 ± 6,8)% опитуваних (хлопці — (50,2 ± 1,6)%, дівчата — (55,6 ± 7,5)%). У місцевих мешканців (40,5 ± 4,5%) також якість харчування мала негативні зміни (хлопці — (36,8 ± 7,9)% ММ; дівчата — (42,2 ± 5,5)%).

ВИСНОВКИ

В результаті військової агресії на території України соціально-гігієнічні умови навчання погіршилися як для дітей шкільного віку та підлітків – ВПО, так і для дітей шкільного віку та підлітків – місцевих мешканців. Дистанційне навчання у режимі реального часу мали майже всі підлітки, що суттєво впливає на гігієнічні проблеми організації навчальної діяльності із використанням сучасних гаджетів.

Для переважної більшості підлітків були створені задовільні умови для навчальної діяльності, в той же час серед підлітків з внутрішньо переміщених родин частіше визначались більш скрутні умови для навчання. У 55% підлітків з внутрішньо переміщених родин та у 40% місцевих мешканців відбулися негативні зміни в якості харчування та кількості прийомів їжі.

Внутрішньо переміщені діти шкільного віку та підлітки частіше у порівнянні з місцевими мешканцями визнавали погіршення як фізичного здоров'я так і психоемоційного.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні способу життя дітей шкільного віку та підлітків в умовах воєнного стану та у науковому обґрунтуванні медико-соціальних програм збереження здоров'я дітей шкільного віку та підлітків в умовах війни та у повоєнний час.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Вплив війни на середню освіту в Україні: виклики та перспективи / <https://cedos.org.ua/events/vplyv-vijny-na-osvitu-v-ukrayini-vykylyk-ta-perspektyvu> назва екрану, дата звернення 20.10.2023 р.

2. Яцина О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків <https://dspace.uzhnu.edu.ua> назва екрану, дата звернення 20.10.2023 р.

3. Похілько Д.С. Діти та війна <http://repositsc.nuczu.edu.ua/>, назва з екрану, дата звернення 25.04.2023 р4. Чим українські підлітки особливі: велике дослідження тинейджерів під час війни <https://osvitoria.media/opinions/chym-ukrayinski-pidlitky-osoblyvi-velyke-doslidzhennya-tynejdzheriv-pid-chas-vijny/>

4. Проблеми українських дітей під час війни. Опитування групи "Рейтинг" [//znayshov.com/News/Details/](https://znayshov.com/News/Details/)

5. Де і як навчаються українські діти в часи війни: про-

блеми, пропозиції, рекомендації (<https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchajutsia-ukrainski-dity-v-chasy-vijny-problemy-propozytisii-rekomendatsii/2022/11/16/> дата звернення 11.02.2023)

6. Війна в Україні штовхає ціле покоління дітей до краю прирви — ЮНІСЕФ <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/war-ukraine-pushes-generation-children-brink-warns-unicef>

7. Медико-соціальні аспекти стану здоров'я підлітків – внутрішньо переміщених осіб / Г. Даниленко та ін. // Охорона здоров'я дітей та підлітків. 2022. № 2. С. 8–13.